

SILVIA FARGION

Elmélet és gyakorlat: Mit számítanak a szavak?

Nyelv, tudás és szakmai közösség a szociális munkában¹

A szociális munka elmélete és gyakorlata közötti kapcsolat mindig is sokat vitatott kérdés volt. A közelmúltban számos szerző kiemelte, milyen fontos szerepet játszik a nyelv az ismeretek gyakorlati felhasználása során. A tanulmány a nyelv szempontjából tárgyalja ezt a kérdést, amely a tudás-szociológia úgynevezett „erős programjához” és Wittgenstein kései munkáihoz kötődik. Ebből a nézőpontból a kategóriák és fogalmak jelentése összefügg azzal, ahogy az egyes szereplők használják azokat egy adott környezetben, szüntelen egyezkedés eredményeként. A jelentések drasztikusan változhatnak a különböző társadalmi csoportokban, amelyeket más-más érdekek mozgatnak, és eltérő kultúrák befolyásolnak. Ennek megfelelően az elmélet és a gyakorlat kérdését a szakmai közösség különböző szegmensei közötti nyelvi játéknak tekinthetjük, amelyet a hatalmi viszonyok befolyásolnak. Ebből a szempontból a lényeg az, hogy megvizsgáljuk, hogyan függ össze az elméleti nyelv a szakemberek szélesebb értelmezési kereteivel, és hogyan alakul át, miközben a szavak segítségével értelmet adunk tapasztalatainknak.²

¹ Silvia Fargion (2007): Theory and Practice: A Matter of Words. Language, Knowledge and Professional Community in Social Work. *Social Work and Society*, Volume. 5, Issue 1; <http://www.socwork.net/sws/article/view/121/537>, utolsó megnyitás 2013. január 9..

² Szeretném őszinte hálámat kifejezni David Bloor professzornak, amiért inspirált és tanácsokkal látott el PhD-munkám során Edinburgh-ban. Szintén köszönet illeti kollégámat, Massimiano Bucchit a pizkozat figyelmes elolvasásáért; és néhai barátomat, Paolo Donatit bátorításáért és élelátásáért. Végül sok-sok köszönet illeti mindazokat az ismeretlen olvasókat, akik értékes észrevételeikkel segítették munkámat.

Bevezetés³

A szociális munka elmélete és gyakorlata közötti kapcsolat termékeny és sokrétű vita tárgya volt: a szociális munkát a kezdetektől szakmai gyakorlatként határozta meg; olyan gyakorlatként, amely autonóm, ezoterikus és elvont tudásalapon működik. Ezt tekintjük általában az egyik első és nélkülözhetetlen alapfeltételnek ahhoz, hogy egy gyakorlatot szakmának tekintsünk. Az elméletvezéreltség határozottan összekapcsolódik a gyakorlat hatékonyságával. Helyesen vagy sem, a szakma fennálló problémákra gyakorolt hatását aszerint értékelték, hogy a gyakorlatban milyen elméletet alkalmaz (Payne 2001; Johnsson és Svensson 2005). A vita a szociálismunkás-képzés sokkal konkrétabb dilemmái kapcsán is fellángolt, valamint abban a kérdésben is, hogy a szociális munka tudománynak tekinthető-e.

Idővel az elmélet és a gyakorlat közötti kapcsolatról szóló vitában kétféle nézőpont alakult ki. Egyrészt ismerünk olyan megközelítéseket, amelyek azt hirdetik, hogy a jó gyakorlatot az elméletnek kellene vezérelni, és az elmélet és gyakorlat közötti szakadékot eleve problémának tartják (Howe 1986, 1994; Sibeon 1991; Lerma 1992; Milana 1992). Ezek a megközelítések negatívan megkülönböztetik a gyakorlati szakembereket. Azzal vádolják őket, hogy nem érdeklődnek az elméleti képzések iránt, és arra sincsenek felkészülve, hogy az elmélet irányítsa a viselkedésüket (Sheldon 1978). Olyan álláspontokkal is találkozhatunk a szakirodalomban, amelyek sokkal kritikusabbak azzal kapcsolatban, hogy az elmélet miként befolyásolja a szociális munkások konkrét, gyakorlati munkáját. Rámutatnak arra, hogy a konkrét gyakorlatból származó ismeretek mennyire fontosak; úgy tekintenek az elméletekre, és általánosságban a tudományos munkára, mint ami kevésbé releváns, mint más jellegű ismeretek. A gyakorlatot folyamatos kutatásnak tekintik, nem egy másutt kidolgozott modell alkalmazásának (Cellentani 1995; White 1997; Sheppard 1998).

Emiatt gyakran nagyon bonyolult vita alakul ki, mert nehéz megegyezésre jutni abban, hogy miként is definiáljuk magát a kérdést. A témával foglalkozó kutatók sokat vitatkoznak az „elmélet” és a „gyakorlat” meghatározásáról, a két fogalom közötti kapcsolatról, valamint arról, hogyan lehet ezt a kapcsolatot empirikusan tanulmányozni. Bizonyos értelemben, az eltérő álláspontoknak nincs semmiféle közös alapja (lásd Blyth és Hugman 1982; Sheldon 1978; Pilalis 1986; Clark 1991; Harrison 1991; Chan és Chan 2004, hogy csak néhányat említsek).

Úgy tűnik, kudarcba fulladt minden kísérlet, amely arra irányult, hogy meghatározza a jelentését az előbbi fogalmaknak. Mint sokan mások, én is elismerem ezt a kudarcot, és azt a zűrzavart, amit okozott. Nem teszek kísérletet arra, hogy spekulatív alapon pontosabban definiáljam a fogalmakat, és eloszlassam a bizonytalanságot; inkább megpróbálom levonni a tanulságokat a múltban elkövetett hibákból. Nem összegzem a mondanivalómat az érdemi elemzés előtt, csak annyit mondok: a szó-

³ Ez az írás az EUSW (European Platform for Worldwide Social Work) támogatásával jelent meg.

használatból adódó inkonzisztenciával és félreérthetőséggel foglalkozom elsősorban.

Másféle attitűddel és nézőpontból kell megközelítenünk a szavak használatában érzékelhető eltéréseket: e megközelítéseket helyezzük érdeklődésünk középpontjába. Mit gondolunk arról, hogy a szavaknak, meghatározásoknak és fogalmaknak különböző összefüggésekben más és más jelentésük van? Nem kellene ezt egyszerű zavarodottságnak vagy tudatlanságnak tekintenünk? Olyan problémának, amely megoldásra vár, s nem pedig elgondolkodtató, értékes témának? Az a nézőpontváltás, amelyre utalok, megkívánja, hogy egy lépést hátralépjünk, és úgy nézzünk rá az elmélet és a gyakorlat kapcsolatára. Ahogyan már sokan mások leírták (Hawkins, Fook és Ryan 2001; Ayre és Barret 2003; Osmond és O'Connor 2004; Gregory és Holloway 2005), a nyelvre, a szavakra, azok jelentéseire, valamint ezeknek a közösségekhez, a világhoz való kapcsolataira vonatkozó alapvető megállapításokkal kell kezdenünk.

A gondolatmenet Wittgenstein filozófiai munkáján és a tudásszociológia úgynevezett „erős programján”⁴ alapul (Bloor 1991; Barnes, Bloor és Henry 1996). Itt a fókuszban a nyelvek, pontosabban a nyelvek mint olyan dinamikus rendszerek állnak, amelyek strukturálják társas kapcsolatainkat és ismereteinket. A fogalmakat és a kategóriákat olyan konvencionális gyakorlat eredményének tekintjük, amelyeket a társadalmi csoportok tagjai a világgal kapcsolatos interakcióik során alakítanak ki. A világ hasonlóságok és különbözőségek bonyolult hálózatának tűnik, amelyben minden hasonló, ugyanakkor különbözik is minden mástól. Ebből a szempontból tisztán társadalmi konstrukciónak kell tekintenünk azt, hogy milyen hasonlóságok vagy eltérések alapján különböztetik meg az emberek a világ történéseit. Ez az összetettség ahhoz vezet, hogy alulbecsüljük minden kategorizáció, valamint mindenféle tudásforma hatását – beleértve a tudományt is. Utóbbi – ahogyan az „erős program” is megfogalmazza – ugyanúgy társadalmi produktumnak tartjuk, mint bármely más tudásformát, így szociológiai elemzés tárgya lehet. A „nyelvi relativizmus” lehetővé teszi, hogy újragondoljuk a vitát, valamint az elmélettel és a gyakorlattal kapcsolatos állásfoglalásokat, amelyek a szociális-munkás-szakma különböző szegmensei közötti párbeszéddel, illetve az ehhez fűződő érdekekkel állnak kapcsolatban.

⁴ Az „erős program” abból a feltevésből indul ki, hogy a megismerés *lényegileg* kollektív, ami *elvileg* sem kivitelezhető magányos vállalkozásként, hanem közösségi tevékenység. A program hívei szerint nem igaz, hogy a szociológus feladata ott kezdődik, ahol a racionalitás és a tudományosan bizonyított igazság véget ér, nem hajlandók elsőbbséget adni a racionálisnak és a tudásnak az irracionálissal és a vélekedésekkel szemben. Szájkítanak azzal az alapelvvel, hogy a megismerési folyamat alanya az individuum, így a helyes megismerésre elvben *egyetlen magányos* megismerő is képes. Az „erős program” legfőbb kérdése, hogy mitől számít valami *valódi* tudásnak, *racionális* gondolkodásnak, és *miért* változnak meg a racionalitás sztenderdjei, mitől számít egy út helyesnek, egy igazság igazságnak. Az „erős program” szerint a megismerés lényegét tekintve kollektív (<http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/tudfil/fedlap/Feher2.htm>). – A szerk.

Gondolatok a nyelvről

Wittgenstein bonyolult, nemlineáris érvelésmódja vég nélküli és szenvedélyes vitákat váltott ki azzal kapcsolatban, hogyan is értsük gondolatait. Az „erős program” radikalizmusa széles körű bírálatot váltott ki, mind a Wittgensteinnel szembenállók, mind a vele szimpatizálók körében (Lolli 1998; Nagel 1997; McMullin 1984; Linch 1991). Nyilvánvalóan nem tudjuk szisztematikusan bemutatni ezt a vitát, de nem is szükséges. Mindamellett fontosnak tartom, hogy Wittgenstein nézőpontjának fő tételeit részletesen kifejtssem, hiszen lényegesek az elmélet és a gyakorlat témájának újradefiniálása kapcsán, és a szociális munka irodalma általában nem foglalkozik vele.

A szavak és jelentésük

A nyelv – a szavak, a kategóriák és a fogalmak jelentésével kapcsolatos kritikai gondolatmenettel együtt – központi helyet foglal el Wittgenstein gondolatvilágában és a tudásszociológiában. A vizsgálat tárgya a nyelv és a világ közötti kapcsolat, és az a kérdés, hogy van-e a szavaknak attól független jelentése, amire a szavak utalnak, és ami megkülönbözteti azokat a „holt jelektől”.

A vita akörül folyik, hogy a nyelvünknek vannak-e, vagy lehetnek-e megkérdőjelezhetetlen alapjai; a szavak valami olyasmire utalnak-e, ami tőlünk függetlenül létezik a való világban, vagy az elvont fogalmak birodalmában (Wittgenstein 1969a). Wittgenstein arra ösztönöz bennünket, hogy vizsgáljuk felül a világ és a szavak kapcsolatát illetően az eddig biztosnak vélt meggyőződéseinket. Általában elfogadjuk például, hogy vannak tárgyak a világban, például hegyek vagy fák, amelyek arra várnak, hogy megnevezzük azokat. Illetve más esetekben azt feltételezzük, hogy léteznek elvont entitások, mint a fogalmak vagy kategóriák, amelyek saját jogukon léteznek, és a dolgok lényegét ragadják meg. Ennek eredményeként azt gondoljuk, hogy az olyan fogalmak, mint például a „gyermekbántalmazás”, különféle helyzetek és jelenségek közös lényegét fogalmazzák meg a világban. A szavak és megnevezések csak másodlagos szerepet játszanak: kizárólag valaminek a megjelölésére szolgálnak; tőlünk és gyakorlatunktól független „jelentést” hordoznak. Ezt a meggyőződést mutatják azok a végeérhetetlen viták, amelyek az „elmélet” és a „gyakorlat” jelentésével kapcsolatosak, mintha bárki is valaha pontosan, korrekt módon megmondhatná, mit jelentenek ezek a fogalmak. A legtöbb vitában feltételezzük, hogy valami létezik, amire egy szót helyesen használunk, vagy kétségek nélkül elfogadjuk, hogy elvont szabályokat fogalmazhatunk meg egy szó helyes és következetes használatára vonatkozóan. Mindazonáltal minden ilyen jellegű próbálkozás – úgy tűnik – bukásra van ítélve. Vegyünk alapul egy szót, legyen az akár a mindennapi nyelv része, vagy egy kifinomult, elvont fogalom, ha kétséget kizáró módon meg akarjuk határozni a jelentését, zavarba jövünk. Minél pontosabbak akarunk lenni, annál inkább belezavarodunk. Van egy híres mondás az idővel kapcsolatban: „Amikor az időről beszélek,

pontosan tudom, hogy mire gondolok, de ha megpróbálom elmondani, hogy mi az idő, zavarban vagyok.” Ez a mondás minden más fogalommal kapcsolatban is igaz. Egyrészt egyik kritériumrendszer sem fedile a szó összes jelentését. Másrészt egy kifejezés verbális magyarázata magában foglalja a kritériumok definícióját. De a kritériumok is további szavak, amelyek újabb meghatározásokat kívánnak, és ez így folytatódik vég nélkül. Éppen ezért, ha például feltételezzük azt, hogy az „elmélet” szót kizárólag magyarázó konstrukciókra használjuk (Clark 1991), bajban leszünk, amikor kísérletet teszünk arra, hogy egyértelműen kifejtjük, hogy a „magyarázó” mit is jelent. Képtelenség világosan és félreérthetetlenül meghatározni olyan fogalmakat, mint az „ok” és „okozat”, más, összetett fogalmak használata nélkül.

Ebből a perspektívából hasonlóképp kihívást jelent az a nézet, amely szerint végső soron bárki képes meghatározni egyszerű tárgyakat vagy tényeket a világon, olyan elemi dolgokat, amelyek kizárólag a nevükkel azonosíthatók (Wittgenstein 1967: 46–64). Amennyiben a szavak tárgyra vagy egyszerű dolgokra vonatkoznak, akkor például egy fára rámutatva egyértelműnek kellene lennie, hogy mire utalunk. Ha egyszerű, osztenzív⁵ cselekvéseket veszünk figyelembe, az ugyanolyan problémákat vet fel, mint a verbális magyarázat. Soha sem lesz teljesen világos, hogy valaki pontosan mire is utal akkor, amikor ujjával rámutat valamire, vagy pontosabban mi is az, amire mutat: lehet a forma, a szín, lehetnek a dimenziók, lehet egy bizonyos rész vagy az egész (egy osztenzív definíció minden esetben számtalan módon interpretálható).

Nehézségeink abból fakadnak, hogy a nyelvet úgy kezeljük, mint a jelentés nem változó forrásait. Ez nagyon jól működik akkor, amikor a cél a gondolkodás, egymás megértése, más emberekkel való kooperáció. Olyan magabiztosan jellemezzük a helyzeteket, hogy mások képesek lesznek kitalálni a szituáció jellemzőit; verbális szabályokat alkotunk, és elfogadjuk azokat. Mindezt arra a feltevésre alapozzuk, hogy szavaink „utalnak” valamire, ami „jelentéssel” bír. Amikor azonban meg akarjuk határozni ezt a jelentést, bajban vagyunk. Természetesen nem szükséges állandóan emiatt aggódnunk. Életünk során a legtöbb helyzetben gondolkodás nélkül használjuk a nyelvet; működik, és nincs szükség arra, hogy figyelembe vegyük, mit jelentenek a szavak. Probléma akkor merül fel, amikor már nem értjük egymást, amikor úgy tűnik, a nyelv nem úgy működik, ahogyan elvárjuk. Ilyen helyzetben vagyunk, amikor az elmélet–gyakorlat problémáról gondolkodunk, vagy lehet az egy másik jellegzetes szituáció: a kliens és a szakember közötti kommunikáció.

Jelentés: szóhasználat a nyelvben

Miért van az, hogy a legtöbb helyzetben olyan jól szolgál bennünket a nyelv, de zavarban vagyunk, amikor a szavak jelentését próbáljuk meghatározni? Wittgenstein gyakran a tanár–diák példával támasztja alá érvelését. Az egyik megközelítés az lehet, ha átgondoljuk: a gyermek hogyan tanulja a nyelvet (Barnes, Bloor és Henry 1996: 53). A tanítás nem

⁵ Megmutató, rámutató. – *A ford.*

egyetlen, hanem ismételt osztenzív cselekvéseken keresztül zajló folyamat, amelyben a tanár betűzi a szót, miközben rámutat valamire. Ennek a folyamatnak a végére a gyermek megismer olyan példákat, amelyekben a tanár elfogadja a szó használatát. Ez a véges halmaz a kiindulási pont a gyermek számára, amikor új példákkal találja szemben magát. Nincs egyetértés abban, hogy mi az, ami szerepet játszik a tanulási folyamatban – vagy legalábbis nincs egyetértés a „jelentés” tekintetében. Vannak, akik a tanítás helyett inkább képzésként határoznák meg a folyamatot. A nyelvtanulás a szavak használatának gyakorlását jelenti és/vagy azt, hogy a szavak használatára vonatkozóan elsajátítjuk a közösség által elfogadott példák véges halmazát. A tanár sem tud sokkal többet, mint amennyit a példák jelentenek számára. Több példát tud, de ezek köre továbbra is véges.

A példák halmaza nem más, mint esetek konkrét csoportja, és – Wittgenstein szemszögéből – az eseteket a „családi hasonlóság” alapján helyezük egy-egy csoportba. A szójátékok különféle használatával kapcsolatban Wittgenstein a következőket írja: „E vizsgálódás eredménye pedig így hangzik: az egymást átfedő és keresztező hasonlóságok bonyolult hálóját látjuk: néha mindent átható hasonlóságokat, máskor a részletek hasonlóságát.” A következő bekezdésben ezzel egészíti ki: „Ezeket a hasonlóságokat nem tudom jobb szóval jellemezni, mint hogy »családi hasonlóságok«, mert így fedik át és keresztezik egymást azok a különböző hasonlóságok, amelyek egy család tagjai között állnak fenn: termet, arcvonások, a szem színe, a járás, a temperamentum stb.” (Wittgenstein 1967: 66–67). Mint egy család több szempontból hasonló tagjait a konkrét eseteik (példáik) összehasonlítási sorozatát követően soroljuk egy csoportba.

Van egy másik megoldásra váró probléma: hogyan mozdulhatunk ki egy szó használatához kapcsolódó példák véges halmazából annak érdekében, hogy ugyanazt a szót bármely új helyzetben használni tudjuk? Valahányszor új helyzetben használunk egy szót, azzal mindig bevalljuk, hogy a világ nem a mi csoportosítási elveink alapján működik. Egy szó minden újfajta használata a korábbi, véges számú példákból szerzett tapasztalatainkon alapul: de a korábbi példák csupán forrást jelentenek, nem határozzák meg az új alkalmazásokat. Egyik példa a másiktól fakad, és egy szó újfajta használatát nem a múltbéli használata határozza meg: ez – bizonyos értelemben – kreatív cselekvés. Wittgenstein a szavak „szerszámkészletként” való szemlélésére buzdít: egy szót is különbözőképpen használhatunk különböző kontextusokban, és előre nem megszábotott a jelentése.

Amikor egy nyelvet tanulunk, megtanuljuk az új eseteket ugyanolyan módon megítélni, ahogyan mások teszik a közösségben. „Ha a nyelv a kommunikáció eszköze, akkor nemcsak a definíciókban, hanem – bármennyire eszelősen is hangzik – a megítélésben is egyezségekre kell jutni” (Wittgenstein 1967: 242).

Innen nézve már nem gond, hogy a szavakat magabiztosan és hatékonyan használjuk, anélkül, hogy képesek lennénk jelentésüket egyértelműen tisztázni. Természetesen bajban vagyunk akkor, ha spekulatív eljárásokkal próbáljuk a szavak jelentését meghatározni: önálló jelentés, mint olyan, nem létezik; csak az a képességünk van meg, hogy ugyanúgy

használjuk a szavakat, ahogyan a közösség más tagjai is teszik, a példák véges halmazából kiindulva.

Ezért Wittgenstein híres kijelentése: „Az esetek nagy részében – de nem mindegyikben –, amelyekben a »jelentés« szót alkalmazzuk, azt így definiálhatjuk: egy szó jelentése az, ahogyan a nyelvben használják” (Wittgenstein 1967: 43). Ahhoz, hogy a jelentést megértsük, nem kell „gondolkodnunk”, csak figyelni. Nincs semmi a szavak mögött, amit meg kell ragadnunk; minden, ami releváns, épp a szemünk előtt van.

Talán mostanra áttekintettük a kulcsfogalmakról szóló vitát, az elmélet és a gyakorlat új megvilágításba került. Talán megértettük, miért érzik kényelmetlenül magukat azok a szerzők, akik spekulációval próbálják „felfedni” a szavak értelmét (Bailey és Lee 1982; Pilalis 1986). Az említett Wittgenstein-idézet alapján úgy tűnik, hogy ő a szavak használatának terén az empirikus kutatásokat szorgalmazza. Habár Wittgenstein maga óvatos, sőt kritikus volt a kutatással szemben, az „erős programhoz” tartozó tudósok fenntartják, hogy a kutatás ad alapot minden tudásforma – mint társadalmi produktum – empirikus felfedezéséhez (Bloor 1983).

Szeretnék egy másik lényeges dolgot kiemelni. A szavakat sosem lehet elszigetelten vizsgálni. Jelentésre tesznek szert, és „nyelvi játékokban” változtatják azt használatuk során. Hajlamosak vagyunk elkövetni azt a hibát, amelyet így fejezhetné ki: keressük egy jel jelentését, de úgy keressük, mintha csak egy tárgy lenne, amely a jellel együtt létezik. (A hiba egyik oka ismét az, hogy keresünk „valamit, ami megfelel a valóságnak”.) A jel (a mondat) értelmét egy jelrendszerből nyeri, a nyelvből, amelyhez tartozik (Wittgenstein 1969b: 5).

Barnes egy metaforaszerkezetet használ a nyelvek vonatkozásában: gondolhatunk úgy a nyelvekre, mint egymással összefüggő fogalmak és kategóriák hálójára; ahol a fogalmak nem alkothatók meg az egész hálózattól elszigetelten: egy fogalom használata azt jelenti, hogy a példát a teljes szerkezet összefüggésében becsüljük fel (Barnes 1982: 71, 73). Ezért a nyelvek olyan kognitív szerveződések, amelyeken belül egy fogalom úgy működik, mint egy hologram fragmentuma: a kép egészéről hordoz információkat. Tehát azzal, hogy egy fogalmat tanulmányozunk, megismerhetjük a teljes nyelvi szerkezet meghatározó vonásait. Barnes tiltakozik az ellen, hogy ezt a megjelenítést túl komolyan vegyük: valószínűleg nagyon kényelmes lenne, de valami elveszne általa. Ez a „valami” a nyelv dinamikus jellege, amire ennek következtében csak úgy tekinthetünk, mint egy soha meg nem álló folyamatra. A folyamatos mozgás (a szavak használatának ismétlése) hoz stabilitást, és nem egy statikus keretrendszer, amelyre állandóan hivatkozunk.

A nyelvi játékok mint az érdekek által működtetett önmeghatározási gyakorlatok

Most már jobban értjük, miért használjuk különbözőképpen a szavakat, miért lehet más és más a jelentése ugyanannak a szónak. A meghatározások és fogalmak eltérő használatát vizsgáljuk, de ezt nem helyrehozni való hibának tekintjük – ez kritikus pont. Az általam bemutatott néző-

pont szerint a világon végtelen számú kategorizációs rendszer működik, így a nyelv is folyamatosan változik. A nyelvek jelentik a módját annak, ahogyan a világgal való kapcsolatunkat szervezzük. Így a valóság üzenetei, elméleteink megerősítése vagy cáfolata nem játszik szerepet a nyelvi játékokban vagy a mindennapi nyelvben, sem a tudományban.

Barnes a kategorizációt tortaszeleteléshez hasonlítja: mindig másképpen vágjuk a szeleteket (Barnes, Bloor és Henry 1996: 55). Valójában – kategóriarendszerünk konvencionálitása miatt – bárhogy is kategorizálunk, mindig találunk ellenpéldákat. Előbb vagy utóbb olyan fejlemények jelennek meg a világban, amelyekre a jelenlegi általánosítások nem alkalmazhatók. Mindazonáltal ezek a fejlemények nem meghatározók a nyelvekben, és nem is tudjuk, hogyan kezeljük azokat. Lényegtelen elemeként figyelmen kívül hagyhatjuk őket, véletlennek vagy szörnyszülöttnak tekinthetjük; pedig talán egy másik kategória létrehozásához vezetnek, a nyelv radikális változásához, vagy ahhoz, hogy nem általánosíthatunk többé úgy, ahogy korábban. Ahogyan Barnes írja: „A váratlant rutinszerűen úgy kezeljük, hogy hozzáadjuk a korábbi készlethez. Amennyiben az anomáliák krízisekhez és forradalmakhoz vezetnek, a kérdés az, miért nem működnek a konzervatív alternatívák” (Barnes 1982: 99).

Ugyanakkor az osztályozást nem követhetik elvont, általános szabályok. Ahogyan az előbbieken már megjegyeztem, a kritériumok nem lehetnek mások, mint a magyarázatra váró szavak. Wittgenstein eszmefuttatásának kritikus pontja valójában az, hogy minden szabály számos módon értelmezhető, sőt a szabály is szabályt alkalmaz. Mivel sem a világ, sem a szabályok nem teremtik meg a nyelv alapjait, így a nyelvre intézményként, önmeghatározási gyakorlatként tekinthetünk. A szelf-referencialitást⁶ úgy definiálhatjuk, mint valami olyasmit, ami a független utalás és az utalás teljes hiánya között található: „A független valóságra való utalás és az utalás teljes hiánya között találjuk a szelf-referencialitást, vagyis a valóságra való utalást. Ez a valóság azonban pontosan a rá irányuló utalásoktól függ” (Bloor 1997: 68).

Ennélfogva ebből a nézőpontból szemlélve: a nyelvek – ugyanúgy, ahogy a kategorizációs rendszerek – közösségi létesítmények és össze-hasonlíthatatlanok; nem létezik olyan abszolút kritériumrendszer, amellyel meghatározhatjuk a legjobb vagy a leginkább megfelelő osztályozási módot. Ráadásul ha egy közösségen belül különböző csoportok eltérően használnak szavakat vagy fogalmakat, lehetetlen megállapítani az abszolút fogalmakat, kinek van igaza és kinek nincs, mert az egyetlen lehetséges paraméter a csoporton belüli egyetértés.

Bloor szoros analógiát fedezett fel Wittgenstein nyelvelmélete és Ludwig von Mises piaczgazdasági árképződés-elmélete között. Rámutat arra, hogy a végső vagy „korrekt” ár nem létezik; végtelen számú tranzakció határozza meg az árakat újra és újra. Ugyanakkor az árak külsődlegesnek és objektívnek tűnhetnek a tranzakcióban részt vevő egyének számára. Azok valójában saját tranzakcióik, valamint más, megszámlálhatatlan tranzakció termékei:

„Egy fogalom vagy jel »valódi jelentésének« keresése ugyanazt a megvetést váltja ki, mint amit a közgazdászoktól kap az, aki egy árucikk

⁶ Szelf-referencialis: önmagára visszaható. – *A szerk.*

»reális« vagy »jogos« árát szeretné megtudni – idejétmúlnak és tudománytalannak tűnik ez a megközelítés. Az egyetlen reális ár az, amelyet a reális tranzakciók során megfizetnek” (Bloor 1997: 76–77).

Ha továbbvisszük az analógiát, arra jutunk, hogy ahogyan nem érdemes meghatározni a „jogos” ár fogalmát – mert nincsenek sztenderdek, amelyekkel ki lehetne számítani a „helyes” árat –, úgy a „helytelen” ár meghatározásának sincs semmi értelme. Wittgenstein határozottan támadja azokat a törekvéseket, amelyek a közösség szokásaiban keresik a hibát. Ha egy egész közösség egy bizonyos módon használ egy fogalmat, az egyetlen dolog, amit mondhatunk, hogy ebben a közösségben ez a dolgok rendje, nem beszélhetünk abszolút értelemben vett hibákról.

Ebből a szempontból a szavak használatából fakadó bizonytalanság nem kizárólag a szociális munka vagy a társadalomtudományok hiányossága. Arra figyelmeztet bennünket, hogy létezhetnek közösségek a sajátunktól teljesen eltérő nyelvvvel, és nem létezik abszolút sztenderd, amelylyel a nyelvek összehasonlíthatók. Természetesen ez különösen fontos a szociális munkában, ahol nagyon gyakran – csaknem mindig – a társadalom más-más szegmenseiből, eltérő társadalmi osztályokból, különböző kultúrákból származó emberekkel létesítünk kapcsolatot. Ennek belátása segítségünkre van abban, hogy megértsük a szociális munkások és a kliensek nézőpontjának eltéréseit, a közöttük folyó hatalmi harcot, amelyről oly sok szakmai vita folyt már (Margolin 1997).

Következésképpen a szociális munkások közösségén belül bizonyos meghatározásokat és fogalmakat valószínűleg úgy használnak a gyakorló szakemberek, hogy azokat a kutatók nem ismerik fel. Néhány kutató ezt kimondottan problémának tartja (Stevenson és Parsloe 1978; Marsh és Triseliotis 1996; Osmond és O’Connor 2004). Ezzel szemben a bemutatott nézőpont szerint nincs értelme annak, hogy gyakorló szakemberek bizonyos felfogásokat vagy elméleteket rossznak vagy helytelennek tartsanak, miközben más szakemberek elfogadják ezeket. A formális, tudományos definíciók és a gyakorlati szakemberek által meghatározott fogalmak közötti különbség kihangsúlyozza az elméleti és a gyakorló szakemberek közössége és az azokhoz kapcsolódó nyelvek közötti eltéréseket.

Az eltéréseket azonban nem tarthatjuk véletlennek. Amióta a nyelvre mint szelf-referenciális jelenségre tekintünk, a közösségeken belüli kreatív folyamatok termékének tartjuk. A tudásszociológia „erős programjának” támogatói (Barnes 1982, 1983; Bloor 1991; Barnes, Bloor és Henry 1996) azonban másképp gondolkodnak erről. Olyan, eddig még fel nem fedezett témákra hívják fel a figyelmet Wittgenstein elméletén belül, mint az érdekek által mozgatott nyelvi játékok (Wittgenstein elsősorban szükségletekről beszél).

A nyelvi játékok nem magyarázhatók sem a külső világ realitásával, sem a fogalmak belső erejével, sem pedig ezek kollektív, szokásszerű természetével (szokásainkat változtatjuk, és ezek a változások magyarázatot igényelnek). A kategorizációt inkább mint konceptualizációt kell értelmeznünk, amelyet a közösségen belüli érdekek kölcsönhatása mozgat: „Azt, hogy a számtalan alternatív opcióból kiválasztva miért épp az adott módon használunk egy fogalmat, csakis a célok és érdekek összefüggésében lehet megmagyarázni” (Barnes 1982: 102).

Az elmélet és a gyakorlat esetében talán azzal kezdhethetnénk, hogy

tekintetbe vesszük: az eltérő érdekek hogyan munkálnak a szociális munkások közösségén belül – ez magyarázhatja a kifejezések eltérő definiícióit.

A nyelv, a társadalmi csoportok és a világ

Mielőtt azonban közelebbről szemügyre vennénk az elmélet és a gyakorlat problémáját a vázolt szempontból, néhány dolgot még részleteznünk kell. Ennek a nézőpontnak a megjelenése nyugtalanítónak tűnhet: a konvencionális megegyezéseknek tulajdonított jelentőség, akár a szubjektivitás–objektivitás közti határvonal meghúzásakor is – nihilista valóságfelfogást takarhat. Amennyiben kategóriáink egy közösségen belüli megegyezés eredményei – más szavakkal: amennyiben ezek konvencionálisak –, a valóság ezekben talán nem játszik szerepet. Ez úgy hangzik, mintha azt mondanánk, hogy a valóság és a világ nem létezik: nem létezik a konstrukcióinktól független világ.

Ez nem Wittgenstein, hanem gondolatai tolmácsolóinak álláspontja – azoké, akikre korábban már utaltam. A kérdés nem az, hogy a világ vajon létezik-e, sokkal inkább az, hogy létezik-e egy abszolút és egyedi rend, amely független a mi hagyományos kognitív szabályainktól. Amit állítunk, az az, hogy a világ és a tapasztalataink hasonlóságok és különbségek végtelen, összetett kuszaságával állítanak szembe minket. Semmi sem teljesen hasonló valami máshoz, és semmi sem teljesen különböző. Felfogható hipotézisként, hogy az emberi lények általában hajlamosak az eltéréseket és a hasonlóságokat változatlan módon észlelni. De sem a világ, sem a természetünk nem határozza meg azokat a határvonalakat (az eltérések és a hasonlóságok között), amelyek mentén a világot fel kellene osztani.

A szeletelés módja a gyakorlatból fakadó közösségi megegyezés eredménye, újra és újra felülvizsgálható – és valóban felül is vizsgáljuk.

Ez az „erős program” egyik alapkérdése. Kellő fontosságot tulajdonítva ennek, lehetővé válik, hogy szembeszálljunk a Wittgenstein és az „erős program” ellen felhozott kritikák némelyikével (Lolli 1998; Nagel 1997). A szubjektivizmust és a relativizmust gyakran kockázatosnak tekintjük a társadalomtudományokban, és különösen a szociális munkában. A szociális munka mint szakma fontosságot – olykor alapvető fontosságot – tulajdonít azoknak a döntéseknek, amelyek az emberek életét érintik. Elfogadhatatlannak, sőt etikátlannak tűnik azzal egyetérteni, hogy „bármí megtörténhet”, amíg azt az egyén elfogadja, és nem léteznek objektív sztemderdek, amelyekre legalább törekedhetünk a helyzetek értékelése során.

Valójában az itt bemutatott álláspontra úgy tekinthetünk, mint a szubjektivizmus egyik formájára, amikor a közösségeket antropomorfi jelenségnek tekintjük, amelyeknek érzékelő apparátusuk, szándékuk és képességük van arra, hogy szelektáljanak a szavak használatának számos módja között. Itt azonban nem erről az esetről van szó. Ellenkezőleg, amit itt leírtam, egy természetes folyamat: a kognitív szabályok, a nyelvek, amelyek az egyének (akik rendelkeznek az érzékelés stb. képességével)

közötti kölcsönös alkalmazkodásból származnak; ezek nem szándékok, szeszélyek vagy racionális döntéshozatal eredményei.

Bizonyos értelemben ha azt állítjuk, hogy az objektivitás konvencionális szabályokból ered, az nem ugyanazt jelenti, mint ha egyenlőségjelet tennénk a szubjektivitás és az objektivitás közé. Ha azt mondjuk, hogy a szubjektív és az objektív az igaz és a hamis közti különbségtétel, akkor lényegében a közösség tagjai közötti folyamatos párbeszéd eredményét, úgy mond „termékét” mutatjuk fel. Nem gondoljuk, hogy ez önkényes lenne, sem azt, hogy elvetjük a megkülönböztetést (Hughes 1990: 158). Wittgenstein gyakran úgy kezeli a szavakat, mint az összehasonlítás tárgyait, és ahhoz hasonlítja őket, mint ahogy megmérünk egy rudat. Egy dolog, hogy leírjuk a mérés módját, és egy másik dolog megállapítani a mérés eredményeit.

Van, aki azt gondolja, hogy a koncepciók ilyen módon fontosak a szociális munkában, míg mások kiválasztanak egy jelenséget, amelybe a szociális munka beavatkozik – ilyen például a gyermekbántalmazás. Ez a fajta relativizmus nem a jelenség objektivitását – amit ezekkel a fogalmakkal néhányan leírnak (Sheppard 1995, 1998; Peile és McCouat 1997) – vonja kétségbe, hanem ennek az objektivitásnak az alapjait. Ezekre a meghatározásokra úgy tekinthetünk, mint mércére, mint a közösség által megalkotott sztenderdekre, amelyek létrehozzák az objektív realitást.

Az elmélet és a gyakorlat újragondolása a nyelvről való gondolkodás fényében

A tanulmány elején már említettük, hogy az elmélet és gyakorlat vitáját az egyet nem értés és a bizonytalanság légköre veszi körül a fogalmak meghatározása során. A kérdés most az: vajon a bemutatott perspektíva képes-e új megvilágításba helyezni a teljes vitát, és új megközelítési módokat vázolni fel, amelyek az eltérő vitapontokra, témákra és trendekre egyaránt vonatkoznak.

A vita mint a határokon átívelő küzdelem

Tekintettel arra, hogy a nyelvről való gondolkodás segítségünkre van abban, hogy megértsük a vitát, most át kell helyeznünk a hangsúlyt az elmélet és gyakorlat témájáról a szakmai közösség struktúrájára és annak belső szegmentációjára. Az, hogy a szakma közösségeit belülről egymással ütköző érdekek osztják fel, sokat vitatott téma más szakmai csoportokkal kapcsolatban is (Freidson 1986; Atkinson 1983). A kulcsfogalmak eltérő értelmezése, amely áthatja az egész vitát, megkívánja, hogy áttekintsük, milyen szerepet játszik ez az egyes csoportok, az eltérő érdekek és stratégiák vonatkozásában, és szemügyre vegyük ezeket az érdekeket a szociális munka szakmai közösségén belül.

A vitát áttekintve láthatjuk, hogy van néhány alapvetően fontos fogalom. A vita megkülönböztető jellegét az adja, hogy különböző definíciókat kapnak eléggé speciális tényezőcsoportok, mint például a gondol-

kodás és a cselekvés, vagy a tudományos ismeret és a józan ész. Így ezek a tényezők különbözőképpen kapcsolódnak egymáshoz.

Eredményesnek tekinthetjük a teljes vitát és a széles fókuszú megközelítéseket. Például azt, amelyik azt állítja, hogy a szakmai gyakorlatot az elméletnek kellene irányítania, vagy azt, amelyik a gyakorlatot mint tudásépítő folyamatot állítja a középpontba, amelyet a határok definiálásáért folytatott küzdelem során vívnak. Bizonyos értelemben az eltérő definíciók, terminusok és fogalmak eltérő meghatározásai a vonatkoztatási csoportok (gyakorló szakemberek, elméleti szociális munkások, alkalmazottak) különböző definícióihoz és a köztük levő relációkhoz kapcsolódnak.

Ha a vita eltérő álláspontjait így szemléljük, hirtelen ráébredünk, milyen fontosak a csoportok közti határvonalak, amelyek a kifejezések különbségeihez vagy ezek tagadásához kapcsolódnak. Azok a szerzők, akik azt állítják, hogy az elmélet irányítja a gyakorlatot, határozott választóvonalat látnak a tudományos teóriák és a józan ész között. Ezzel ellentétben azok, akik tagadják, hogy ilyen szerepe lenne az elméletnek, megkérdőjelezzik ez utóbbi megkülönböztetés jogosságát. Meg kell jegyeznünk, hogy ezek a különféle distinkciók közvetlen hatással vannak az elméleti szociális munkások és a gyakorlati szakemberek kapcsolatára.

A viták hatással vannak arra is, hogy hol húzzuk meg a határt az informális segítők, a szociális munkások és más szakmák között. A józan ész és a tudományos elméletek közötti határ jól érzékelhető például a bérekről vagy az előmenetelről való egyezkedés során; nem mindegy, hogy ilyenkor szokatlan mindennapos ismereteikre, vagy épp ellenkezőleg, ezoterikus elméleti tudásukra hivatkoznak.

A határdefiníció jelentőségét felismerve feltételezhetjük, hogy a vita mögött érdekek összjátéka húzódik meg. Voltaképpen több szerző összekapcsolta már a pozíciók kialakulását és differenciálódását az adott csoportok különböző érdekeivel. Payne (1991) például megállapítja, hogy a pragmatikus megközelítés, az elmélet és az elméleti képzéssel kapcsolatos kritika a gyakorló szakemberek feletti kontrollért folytatott hatalmi harcra alapul. Bár Payne ennél nem megy tovább, nem csoda, ha az embernek a különféle szervezetek egymás közötti versengése jut eszébe, amit a szociális munkások képzése feletti ellenőrzésért folytatnak (Lee 1982; Dominelli 1997). A munkáltatók és szervezetek gyakran kritikusan szemlélik a szociális munkások elméleti képzését; álláspontjuk az, hogy épp elég lenne a gyakorlati információk megfelelő szintjét elsajátítani. Néhány szerző (pl. Dominelli 1997) azt állítja, hogy ezt az álláspontot az az érdek motiválja, hogy minél jobban irányítható és minél kevésbé önálló gondolkodású szakembereket foglalkoztassanak. Más szóval: olyan szakembereket, akik jól informáltak, de nem befolyásolják munkájukat elméleti „lufik” és radikális elméletek, amelyek az elméleti kontextusban, különösképp a szociológiában jellemzőek.

Másrészt számos szerző csatlakozik az elmélet és gyakorlat integrációjának kérdésében az akadémiai körökben folyó vitákhoz azért, hogy elnyerjék az elméleti közösség elismerését, ugyanakkor átvegyék az ellenőrzést a gyakorló szakemberek felett. Habár teljesen eltérő módokon, Sheppard (1998) és Sheldon (1978) megjegyzik: úgy tűnik, az elméleti szociális munkások elveszítették kapcsolatukat a szociális munka gya-

korlatával – valószínűleg annak érdekében, hogy az akadémiai közöshöz közelebb kerüljenek. Ezzel egyidejűleg felvállaltak egy alárendelt szerepet más, sokkal elfogadottabb társadalomtudományokkal szemben – azért, hogy elfogadtassák magukat akadémiai körökben.

Néhány szerző egyértelműen a vitát meghatározó érdekekre és hatalmi harcokra fókuszál (Karger 1983). Karger sok vitát kiváltó témája az a „tudományosság”, amelyről úgy véli, egyre meghatározóbb a szociális munka elméleti képviselői között. Úgy véli, hogy a szociális munka tudományos gyakorlattá való átalakítása körüli vita a gyakorló és az elméleti szakemberek rejtett küzdelmének terméke. A tudomány pusztán szimbolikus besorolás, amely – bizonyos értelemben – elfedi a küzdelmet.

A kutatók, az akadémikusok és a gyakorló szakemberek közötti küzdelem célja a szociális munka feletti kontroll megszerzése – valójában értékek, hitek és világnézetek harca (Karger 1983: 202).

Karger megjegyzi, hogy a tudománynak tulajdonított jelentőség elfedi a különböző társadalmi csoportok között a hierarchiáért folyó küzdelmet, amely – úgy tűnik – szélesebb politikai dimenziójú. A vele járó munkamegosztás elsősorban a szélesebb társadalom munkamegosztását tükrözi és erősíti meg. Sőt mi több, a tudományt és a kutatást olyan tevékenységnek tartja, amely történeteket hoz létre, olyan nézőpontot ad, amelyből a valóságot és az eseményeket a létező társadalmi paradigmákkal összhangban, azok megerősítéseként lehet szemlélni.

A korábbi történetek környezetét a vallás adta, a maiakét a tudomány, de mindkettő a legitimitás igényével lép fel. Mindkét történetnek az a funkciója, hogy egy társadalomban megerősítse a létező paradigmát (Karger 1983: 203).

Önkéntelenül is eszünkbe jutnak a bizonyítékalapú gyakorlattal kapcsolatos viták, a tudományos szociális munka kialakításának igénye, amely még mindig igen erőteljes. Az itt vázolt nézőpont alapján az egész vita tárgyalási folyamatok részének tekinthető, amelyet különböző csoportok folytatnak ellenoldali pozíciókból. Az elméleti és gyakorlati közösség az eltérő nézőpontokat eltérő stratégiákként használja az egymással és a harmadik féllel – munkáltatókkal, más kapcsolódó szakmákkal és klienscsoportokkal – való tárgyalások során.

Ha megvizsgáljuk az említett két megközelítést, úgy tűnik, hogy az elméleti szakemberek arra törekszenek, hogy irányítsák a gyakorlatban dolgozókat, illetve elismertessék a szociális munkát az akadémiai szakemberekkel, de alárendelt pozícióban vannak a megalapozottabb diszciplínákkal kapcsolatban. A gyakorló szakemberek számára ennek a stratégiának az az előnye, hogy más, jobban akkreditált szakmák szintjére emelkednének. Ebben a megközelítésben a gondolkodás és a cselekvés, a tudományos ismeretek és a józan ész, a szakemberek és az önkéntesek közötti határok inkább vertikálisak, és hierarchiát jelölnek ki.

A másik megközelítés inkább az eltéréseket és a sajátosságokat hangsúlyozza, kvalitatív fogalmakban, de egy folytonos vonal mentén; a határok inkább horizontálisak. Itt az elméleti és gyakorlati szakemberek összefogása döntő fontosságú, és az akadémiai kontextusban azért folyik a küzdelem, hogy a szociális munka eltérő, de egyenlő pozíciójú szereplőként jelenjen meg a társadalomtudományok között (Sheppard 1997-es

munkájában a szociális munka mint autonóm elméleti tudományág jelenik meg).

„A szavakról szóló vita” másféleképpen is értelmezhető, ha összekapcsoljuk a szakma különböző szegmensei között a kontrollért folytatott küzdelemmel. A tárgyalási stratégiák valójában az alapvető fontosságú fogalmak eltérő használatára és a nekik tulajdonított jelentésekre épülnek. A múltban hangsúlyozott ellentmondások (Clark 1991) többsége értelmet nyer, ha a különféle álláspontokra úgy tekintünk, mint a csoportok között folytatott tárgyalások során használt stratégiai fogalmakra. A különböző álláspontokban fellelhető többértelműség az egyik csoport részéről a másíknak tett engedménynek tekinthető. Ezt a dinamikát mutatja például az „elmélet–gyakorlat” terminusok többértelmű használata.

A nyelvek, valamint az elmélet–gyakorlat kérdései

A határdefiníciókért folytatott – eltérő tárgyalási stratégiák szerint zajló – vita áttekintése jól illusztrálja az elméleti és gyakorlati szakemberek, a szociális munka és más szakmák, a szakemberek és önkéntesek közötti véleményeltéréseket, valamint az elmélet és gyakorlat témakörében folytatott kutatások komplexitását. Még pontosabban: emlékeztet arra, hogy minden új definíció elkerülhetetlen lépés a tárgyalási folyamatban és a gyakorlatban, ami előkészíti a talajt az új kritikai észrevételeknek.

A nyelvről való elmélkedés egy további szempont figyelembevételére sarkall. Határozottan úgy tűnik, hogy az elmélet és a gyakorlat spekulatív módon való meghatározására tett erőfeszítések – amelyeket sokan a kutatások első lépésének tekintenek – inkább zavart keltenek, semmint egyértelmű helyzetet teremtenének. Hasonlóképp valószínűtlen az, hogy az elvont definícióknak és különféle területekről származó absztrakt elképzeléseknek lenne empirikus relevanciájuk: a formális szabályok mindig számtalan módon értelmezhetők. Az elvont fogalmakat és ezek megkülönböztetését más elvont fogalmaktól úgy tanulhatjuk meg, ha ugyanúgy használjuk ezeket, mint a közösség más tagjai. De ez eltér attól a képességtől, amellyel állandóan megcímkézzük az egyes helyzeteket, ugyanolyan módon megnevezve azokat, ahogyan a közösség más tagjai teszik.

Az elmélet és a gyakorlat inkább mint az elvont entitások – amelyeket sosem érthetünk meg – konkrétan, nyelvi játékokként jelennek meg, magukban foglalva az „írott vagy beszélt szavak” (fogalmak) és a szavak (elméletek) közötti bizonyos kapcsolatokat. A lényeg az, hogy nem szükséges a kifejezések jelentését megalapozni és definiálni; csak arra van szükség, hogy tapasztalati úton megfigyeljük, hogyan használjuk azokat különböző kontextusokban. Következésképpen az a hallgatóktól származó – és végletesen leegyszerűsített jellege miatt gyakran elhessegetett – meghatározás, amely szerint „elmélet az, amit az iskolában tanulunk, és gyakorlat az, amit a terepen csinálunk”, sokkal hasznosabb, mint az elvont osztályozás.

A probléma sokkal egyértelműbben leírható úgy, hogy az akadémiai nyelv – amelyet a gyakorló szakemberek az iskolában, illetve képzésük

során tanulnak – alakítja ki azt a kognitív rendet, amelynek alapján az érintettek értelmet tulajdonítanak annak, amit csinálnak. Ahhoz, hogy megtudjuk, mit jelent az elmélet és a gyakorlat a gyakorlati szakemberek számára, a nyelvhasználatukat kell vizsgálni. A kutatási beszámolók és leírások nem csupán a mögöttük rejlő valóság megértésére szolgáló eszközök, hanem a kutatás közvetlen témájává válnak. A leírásokat kezelhetjük a nyelvi játékok mintáiként, és ez itt azt jelenti, hogy kapcsolatot találhatunk az elmélet és a gyakorlat között.

Ez a fajta megközelítés nem újdonság a szociális munkában. Paley (1987) már korábban, sokkal hagyományosabb keretek között is megjegyezte, milyen nehéz az elmélet és gyakorlat témáról beszélni. Nézőpontja szerint kerülendő az a kérdés, hogy a szociális munkások használják-e az elméletet vagy sem. A tudásszociológiára – különösen az „erős programra” – utalva Paley arra hívja fel a figyelmet, hogy az elméletek nem kezelhetők fix entitásokként (Paley 1987: 172).

Paley megfigyelte, hogy amikor az elmélet–gyakorlat kérdését nyelvi terminológiával tárgyaljuk, a korábbi kutatások eredményeinek többsége új értelmet nyer. Feltevése szerint a legtöbb gyakorlati szakember idegenkedik attól, hogy a gyakorlatát elméleti fogalmakkal magyarázza; ugyanakkor abban a hitben élnek, hogy erre képesnek kellene lenniük. Az „elmélet tudattalan használata” vagy az elmélet eltérő megközelítései (pl. Barbour 1984) Paley megközelítésében mind ugyanakkor a témának különféle variációi. Azt feltételezi, hogy a szociális munkában – ahogyan más tudományterületeken is (Gilbert és Mulkay 1984) – kétféle nyelvi repertoárt lehet megkülönböztetni: az egyik a hivatalos, amely magában foglalja az elméleti meghatározásokat; a másik, amelyet a mindennapi gyakorlatban használunk, sokkal esetlegesebb. Paley szerint sokkal érdekesebb lehet az esetleges nyelv tanulmányozása, mintsem a hivatalos nyelv. Ez összhangban van számos korábbi tanulmánnyal, amelyekben az elmélet és gyakorlat kérdését mellőzték, és kifejezetten a gyakorlati szakemberek munkájáról szóló leírásokra irányultak.

Bár osztom ezt az álláspontot, számos ponton mégsem értek egyet Paleyvel. Tulajdonképpen a gyakorló szakemberek más-más „nyelvi játékokat” játszanak, mialatt klienseikkel vagy kollégáikkal beszélgetnek, vagy amikor egy meetingen vagy egy interjú során a munkájukról nyilatkoznak. Ugyanakkor Paley néhány nyelvi játékot „autentikusabbnak” tart, mint másokat. Ez úgy néz ki, mint valamiféle új dichotómia a nyelv és a realitás között: egy bizonyos repertoár lesz „az igazi”, míg a többi csak legitimizáló funkciót tölt be. A nyelveket tekinthetjük úgy is, mint „életformákat”, azaz a valóság felépítésének különféle módozatait. A szavak ismétlődő, nagyjából hasonló használata és azok gyakori kombinációi azok, amik képessé tesznek bennünket arra, hogy megértsük a szakma nyelvezetét, nem pedig a nüanszok és árnyalatnyi eltérések.

Paley látszólag sejteti, hogy az elméleti nyelvnek semmiféle hatása sincs a gyakorlati repertoárra. Az elmélet Paley szerint „csak egy népszerűtlen és szigorúan szabályozott elbeszélési forma”. Habár amikor az elméletről és gyakorlatról beszélünk, nem lenne szabad elfeledkeznünk arról, hogy a gyakorlat szempontjából vizsgáljuk a hatást. Paley álláspontja azt sugallja, hogy az évekig tartó képzés és az elméleti közösséggel való kapcsolat hatástalan a gyakorlati szakemberek gondolkodá-

sára – vagyis inkább nyelvükre és gondolkodásmódjukra. Ha ez lenne a helyzet, akkor nem is kéne a képzéssel foglalkoznunk, úgy tekinthetnénk rá, mint pusztá rituáléra, amelyet annak érdekében kell teljesíteni, hogy szert tegyünk a helyes megnevezésre, nevezetesen: szociális munkássá minősítsenek.

Ha azt feltételezzük, hogy a szociális munkások csak kivételes esetben beszélnek a munkájukról sajátos modellek terminológiáját használva; a kép azonnal megváltozik, ha megfigyeljük, milyen fogalmakat és kifejezéseket használnak történeteik, klienseik stb. leírására. Ekkor úgy találjuk, hogy a gyakorlat bemutatására használt szavak többsége a szociális munka irodalmából származik. A két különböző nyelv fogalom- és szóhasználatának vizsgálata eredményes módja lehet az elmélet–gyakorlat témakörének kutatása során. Ez a megközelítés lehetővé teszi számunkra, hogy érdemi kérdést tegyünk fel a gyakorlati szakembereknek anélkül, hogy elhagynánk a kutatás egyik kifejezését (az elméletet), ahogyan azt más kutatók tették.

Mellékesen megjegyzem, hogy érdekes vizsgálat tárgya lehetne: mi az elméleti fogalmak szerepe abban, ahogy értelmet adunk a szakmai valóságnak. De Montigny (2007) szerint a nyelv etnometodológiai megközelítése – amely hangsúlyozza, hogy mennyire jelzésértékűek az önmagunkra vonatkozó beszámolók – új kutatást indít el abba az irányba, hogy miként készítsünk jelentést a szociális munkában. Vegyük példának Berlin (2005) inspiráló tanulmányát az „elfogadás” fogalmáról. Ő a szociális munka gyökeréig nyúlt vissza, hogy feltárja a fogalom különböző jelentéseit. További érdekfeszítő tanulmányok jelentek meg: például Furlong (2003) kutatása az önmeghatározásról, a fogalom zavaros használatáról és a neoliberais ideológiához való kapcsolódásáról; Kunneman (2005) értekezése az olyan fogalmak teljesen eltérő jelentéséről, mint az *empowerment* vagy a társadalmi igazságosság, amikor eltérő kontextusban használjuk azokat – nevezetesen a neoliberais ideológia keretei között. Lorenz (2005) szerint az aktiválás egészen mást jelent a szociális munka hagyományában: segítséget a közösségben való részvételhez; ezzel szemben a neoliberais megközelítésben a támogatást érdemlő és az arra méltatlan, lusta kliensek diszkriminációjával kapcsolatos.

A nyelvi relativizmus érdekes kutatások inspirálója lehet, ha egy kifejezést mind az irodalom, mind a gyakorló szakemberek szempontjából fontosnak tartunk; vagy ha ugyanazt a kifejezést a világ különböző tájain használják. Az olyan fogalmak használata, mint az „elfogadás” vagy az *empowerment*, jól példázhatja, hogy eltérő kulturális kontextusban az elméleti nyelv miként válik a részévé annak, ahogyan a gyakorló szakemberek megértik, hogy mit tesznek.

Ha a témát nyelvi játékként értelmezzük, akkor az érdeklődés középpontjába kerül az, amit másutt problémaként kezeltek. Nevezetesen: az elméleti fogalmakat másképp használják a gyakorlati szakemberek, vagy eltérő kontextusban másképp használják ugyanazt a szót. Ha a szavak és fogalmak eltérő használatát „elferdítésnek” tekintik, az azt jelzi, hogy az elméleti szakemberek hatalmat akarnak gyakorolni a gyakorlati szakemberek felett, amit viszont a gyakorlatban dolgozók nyilvánvalóan nem fogadnak el. Ha ezt figyelmen kívül hagyjuk, a hasonlóságok és eltérések megmutatják egy kifejezés használatának átalakulását,

amikor más-más csoportokban és társadalmi szegmensekben használják azokat.

Ebben az értelemben ugyanazon szó használatában tapasztalható azonosságok és különbözőségek elemzése és annak szélesebb jelentéskörben használt kapcsolatai lehetővé teszik számunkra, hogy megértsük a gyakorló szakemberek közösségében használt nyelvet. Lemondunk arról, hogy akadémiai sztenderdek szerint megítélhessük egy szó használatának helyességét; ez az elemzés a szociális munka szubkultúráinak és szerkezetének belső megértését eredményezheti.

Ugyanakkor – az említett szempontokon kívül, a témát egy bizonyos konkrét példán keresztül szemlélítve – a gyakorlati szakemberek számára esélyt teremthetünk ahhoz, hogy kifejezésre juttassák véleményüket arról: ők maguk hogyan kapcsolják az elméletet a gyakorlathoz. Azért születnek bizonytalan válaszok arra a kérdésre, hogy miként hat az elmélet a gyakorlatra, mert a gyakorlati szakemberek szempontjából bizonytalan a kérdésfeltevés. Egy bizonyos esetből kiindulva a témáról szóló vita sokkal kezelhetőbb és fókuszáltabb lehet. Egy olyan kulcsfontosságú kifejezés, mint a „szerződés”, tekinthető egy hologramrészletnek: a megfelelő módon készített hologramnak már kicsiny részlete is tartalmazza a hologramon egyenletesen elosztott teljes információt.

A kulcsfogalmak használatának megfigyelése során felfedezhetjük, hogy a gyakorlati szakemberek miként kapcsolják össze azt, amit könyvekből és kurzusokon sajátítottak el, azzal, amit a praxisból tanultak, és milyen jelentést tulajdonítanak saját gyakorlatuknak.

Fordította: Szegedi Tamara

Irodalom

- Atkinson, A. B. (1983): *The Economics of Inequality*. Oxford, Clarendon Press.
- Ayre, P. and Barret, D. (2003): Theory and practice: the chicken and the egg. *European Journal of Social Work*, 2, 125–132.
- Bailey, R. and Lee, P. (eds.) (1982): *Theory and Practice in Social Work*. London, Basil Blackwell.
- Barbour, R. S. (1984): Social Work Education: Tackling the Theory and Practice Dilemma. *British Journal of Social Work*, 1, 557–577.
- Barnes, B. (1982): *T. S. Kuhn and Social Science*. London, Macmillan.
- Barnes, B. (1983): Social Life as Bootstrapped Induction. *Sociology*, 17: 524–545.
- Barnes, B., Bloor, D. and Henry, J. (1996): *Scientific Knowledge: A Sociological Analysis*. London, The Athlon Press.
- Berlin, S. (2005): The Value of Acceptance in Social Work Direct Practice: A Historical and Contemporary View. *Social Service Review*, 3, 482–510.
- Bloor, D. (1983): *Wittgenstein: A Social Theory of Knowledge*. London, Macmillan.
- Bloor, D. (1991): *Knowledge and Social Imagery*. Chicago, Chicago University Press.
- Bloor, D. (1997): *Wittgenstein, Rules and Institution*. London, Routledge.
- Bloor, D. (2001): Wittgenstein and the priority of practice. In T. R. Shatzki, K. D. Knorr-Cetina and E. von Savigny, E. (eds.): *The Practice Turn in Contemporary Theory*. London, Routledge, 95–106.
- Blyth, M. J. and Hugman, B. (1982): Social Work Education and Probation. In R. Bailey and P. Lee (eds.): *Theory and Practice in Social Work*. London, Basil Blackwell.

- Cellentani, O. (1995): *Manuale di metodologia per il servizio sociale*. Milan, Angeli.
- Chan, L. K. and Chan, L. S. W. (2004): Social Workers Conceptions of the Relationship Between theory and Practice. *International Social Work*, 4, 543–557.
- Clark, C. (1991): *Theory and Practice in Voluntary Social Action*. Aldershot, Avebury.
- De Montigny, G. (2007): Ethnometodology for Social Work. *Qualitative Social Work*, 1, 95–120.
- Dominelli, L. (1997): *Sociology for Social Work*. Houndmills, MacMillan.
- Freidson, E. (1986): *Professional Powers. A Study of Institutionalisation of Formal Knowledge*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Furlong, M. A. (2003): Self-Determination and a Critical Perspective in Casework. Promoting a Balance between Interdependence and Autonomy. *Qualitative Social Work*, 2, 177–196.
- Gilbert, N. and Mulkay, M. (1984): *Opening the Pandora's Box, a Sociological Analysis of Scientific Discourse*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Gregory, M. and Holloway, M. (2005): Language and the Shaping of Social Work. *British Journal of Social Work*, 1, 37–53.
- Harrison, D. W. (1991): *Seeking Common Ground, a Theory of Social Work in Social Care*. Aldershot, Avebury.
- Hawkins, L., Fook, J. and Ryan, M. (2001): Social Workers Use of the Language of Social Justice. *British Journal of Social Work*, 1, 1–13.
- Howe, D. (1986): *An Introduction to Social Work Theory*. Aldershot, Gower.
- Howe, D. (1994): Modernity and Postmodernity in Social Work. *British Journal of Social Work*, 5, 513–532.
- Hughes, J. (1990): *The Philosophy of Social Research*. Harlow, Longman.
- Johansson, E. and Svensson, K. (2005): Theory in social work:/some reflections on understanding and explaining interventions. *European Journal of Social Work*, 4, 419–433.
- Karger, H. J. (1983): Science, Research and Social Work: Who Control the Profession. *Social Work*, 3, 200–205.
- Kunemann, H. (2005): Social Work as a Laboratory for Normative Professionalisation. *Social Work & Society*, 2, 191–200.
- Lee, P. (1982): Some Contemporary and Perennial Problems in Relating Theory to Practice. In R. Bailey and P. Lee (eds.): *Theory and Practice in Social Work*. London, Blackwell.
- Jerma, M. (1992): *Metodo e Tecniche del Processo di Aiuto*. Rome, Astrolabio.
- Linch, M. (1991): Extending Wittgenstein: the Pivotal Move from Epistemology to the Sociology of Science. In Pickering, A. (ed.): *Science as Practice and Culture*. Chicago, Chicago University Press.
- Lolli, G. (1998): *Beffe Scienziati e Stregoni. La Scienza Oltre Realismo e Relativismo.*, Bologna, Il Mulino.
- Lorenz, W. (2005): Social Work and a New Social Order – Challenging the Neo-liberalism's Erosion of Solidarity. *Social Work & Society*, 1, 93–101.
- Margolin, L. (1997): *Under the Cover of Kindness. The Invention of Social Work*. Charlottesville and London, Virginia University Press.
- Marsh, P. and Triseliotis, J. (1996): Social Workers: Their Training and First Year in Work. In N. Connelly (ed.): *Training Social Services Staff: Evidence from New Research.*, London, National Institute for Social Work, 1–7.
- McMullin, E. (1984): The Rational and the Social in the History of Science. In J. R. Brown, (ed.): *Scientific Rationality: The Sociological Turn*. Dordrecht, Reidel.
- Milana, G. (1992): Il Processo valutativo nell'agire del servizio sociale. In O. Cellentani and P. Guidicini (eds.): *Il Servizio Sociale tra Identità e Prassi Quotidiana*. Milan, Angeli.
- Nagel, T. (1997): *The Last Word*. Oxford, Oxford University Press.

- Osmond, J. and O'Connor, I. (2004): Formalising the Unformalised: Practitioners' Communication of Knowledge in Practice. *British Journal of Social Work*, 5, 677–692.
- Paley, J. (1987): Social Work and the Sociology of Knowledge. *British Journal of Social Work*, 2, 169–186.
- Payne, M. (1991): *Modern Social Work Theory: A Critical Introduction*. London, Macmillan Education.
- Payne, M. (2001): Knowledge Bases and Knowledge Biases in Social Work. *Journal of Social Work*, 2, 133–146.
- Peile, C. and McCouat, M. (1997): The Rise of Relativism: The Future of Theory Development in Social Work. *British Journal of Social Work*, 27 (3), 343–360.
- Pilalis, J. (1986): The Integration of Theory and Practice. Re-examination of a Paradoxical Expectation. *British Journal of Social Work*, 1, 79–96.
- Sheldon, B. (1978): Theory and Practice in Social Work: A Re-examination of a Tenuous Relationship. *British Journal of Social Work*, 1, 1–22.
- Sheppard, M. (1995): Social Work, Social Science and Practice Wisdom. *British Journal of Social Work*, 3, 265–293.
- Sheppard, M. (1997): The Precondition for Social Work as a Distinctive Discipline. *Issues in Social Work Education*, 1, 82–88.
- Sheppard, M. (1998): Practice Validity, Reflexivity and Knowledge for Social Work. *British Journal of Social Work*, 5, 763–781.
- Sibeon, R. (1991): *Toward a New Sociology for Social Work*. Aldershot, Avebury.
- Stevenson, O. and Parsloe, P. (1978): *Social Service Teams: The Practitioners' View*. London, HMSO.
- White, S. (1997): Beyond Retrodution? – Hermeneutics, Reflexivity, and Social Work Practice. *British Journal of Social Work*, 5, 739–753.
- Wittgenstein, L. (1967) [1953]: *Philosophical Investigations*. (Trans. G.E.M. Anscombe.) Oxford, Blackwell.
- Wittgenstein, L. (1969a): *On Certainty*. (Eds. G.E.M. Anscombe and G.H. von Wright; trans. D. Paul and G.E.M. Anscombe.) Oxford, Blackwell.
- Wittgenstein, L. (1969b): *The Blue and Brown Books*. Oxford, Blackwell.